

ВПЛИВ ОСОБИСТІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ НА УСВІДОМЛЕННЯ ВЛАСНОГО ДОСВІДУ

О. М. Шиловська

Висвітлено результати дослідження, спрямованого на виявлення впливу особистісних якостей дитини на породження різних типів текстів-нарративів молодшими школярами. Виявлено також зовнішні чинники, які впливають на усвідомлення дитиною власного досвіду.

Ключові слова: нарратив, емоційно-позитивний тип нарративу, емоційно-негативний тип нарративу, амбівалентний тип нарративу.

Освещены результаты исследования, направленного на определение влияния личностных качеств ребенка на порождение разных типов текстов-нарративов младшими школьниками. Выявлены также внешние факторы, влияющие на осознание ребенком собственного опыта.

Ключевые слова: нарратив, эмоционально-позитивный тип нарратива, эмоционально-негативный тип нарратива, амбивалентный тип нарратива.

The results of a study aimed to identifying the effect of personal qualities of the child to the generation of different types of texts-narratives of primary school pupils are highlighted. There are also external factors that affect on child's experience awareness.

Key word: narrative, emotional and positive type of narrative, emotionally-negative type of narrative, the ambivalent type of narrative.

Проблема. Молодший шкільний вік – це вік позитивних змін і перетворень, яких зазнає особистість дитини. Тому таким важливим є рівень досягнень, до якого підіймається дитина на кожному віковому етапі. Якщо в цьому віці дитина не відчує радості пізнання, не набуде впевненості у своїх здібностях і можливостях, зробити це в подальшому буде значно складніше.

Зауважимо, що дитина молодшого шкільного віку перебуває в значній емоційній залежності від дорослого, зокрема від учителя. Так званий емоційний голод – потреба дитини в позитивних емоціях з боку значимого дорослого – багато в чому визначає поведінку дитини та формування її особистості.

Набуття навичок соціальної взаємодії з групою ровесників і вміння знаходити друзів є одним із важливих етапів розвитку дитини

даного віку. Практика узгодженості в спілкуванні веде до розвитку в дитини здатності будувати рівноправне співробітництво зі своїми ровесниками, що відрізняються між собою думками та почуттями.

У системі міжособистісних стосунків дитини з іншими людьми – дорослими та ровесниками – у неї виникає і розвивається складна гама почуттів, що характеризує її вже як соціалізовану людину. Перш за все це прагнення дитини не лише до самоствердження, а й до конкуренції з іншими людьми. Це почуття відповідальності, що являє собою здатність дитини розуміти ситуацію і відповідати існуючим у соціальному просторі нормативам. Крім того, позитивною якістю соціального і особистісного розвитку дитини є її доброзичливе ставлення до інших людей, що в безпосередньому спілкуванні виражається у внутрішньому почутті довіри до них [2]. Уся система взаємодії дитини з навколишнім світом зумовлює не лише розвиток особистості, а й сприйняття дитиною життєвих подій.

Метою нашого дослідження було встановлення взаємозв'язку між формуванням особистісних якостей дитини та особливостями усвідомлення нею власного досвіду.

Досліджуваними виступали діти молодшого шкільного віку, а саме учні четвертих класів спеціалізованої середньої загальноосвітньої школи I ступеня №312 з поглибленим вивченням іноземної мови. Досліджуваним було запропоновано написати розповідь на тему “Чим я пишаюся у своєму житті і що б мені хотілося змінити”. Застосування процедури контент-аналізу дало змогу виокремити теми, які розкривалися в дитячих розповідях.

Для виявлення особистісних особливостей молодшого школяра було застосовано дитячий особистісний опитувальник Кеттела [1].

У подальшому з метою встановлення залежності між особистісними якостями дитини та процесом породження наративів було проведено процедуру кореляційного аналізу із застосуванням коефіцієнта кореляції Пірсона. У результаті проведеного кореляційного аналізу було виявлено, що тема “пишаюся, що маю друзів” позитивно корелює з темами “пишаюся своїми знаннями” (КК 0,52), “пишаюся своїм класом” (0,46), “пишаюся, що я українець” (0,48), “нічого не хочу змінювати в житті” (0,47); кількістю речень, що описують ті життєві події чи моменти, якими дитина пишається (0,43), та мають негативну кореляцію із чинником “наївність/хитрість” за Кеттелом (-0,41). Аналіз встановлених кореляційних зв'язків дає підстави припустити, що в разі задоволення потреби дитини у визнанні та повазі (“маю друзів”, “пишаюся класом”) та успішності в провідній

у даному віці діяльності (навчанні) дитина, найімовірніше, буде породжувати емоційно-позитивний тип нарративу. На нашу думку, це припущення підтверджує чинник “нічого не хочу змінювати в житті”. Заслуговує на увагу й негативна кореляція із чинником “наївність/хитрість”, який у молодшому шкільному віці, на думку дослідників [1], має специфічний прояв, а саме дитина, що має високі показники за даним чинником, краще знає особливості характеру близьких їй дорослих, краще вміє використовувати їхні слабкості у власних інтересах. Низький показник характерний для наївних, сентиментальних, довірливих дітей. Тобто, з одного боку, вже у даному віці формується схильність до маніпулювання оточуючими, а з другого, дитина залишається досить наївною та відкритою. Негативна кореляція даного показника з чинником “пишаюсь, що маю друзів”, на нашу думку, свідчить про те, що за відсутності даних рис або ж їх невираженості в характері дитини вона більш пристосована соціально, швидко знаходить друзів, комфортно почуває себе у класі. Крім того, за даних умов, можливо, починає формуватися ставлення до себе як до члена суспільства (“пишаюсь, що я українець”).

Щоб підтвердити або, навпаки, спростувати дане припущення, ми проаналізували кореляційні зв'язки з чинником “пишаюсь, що я українець”. Позитивно виявилася кореляція з такими показниками: “пишаюся своїм класом” (0,56), “змінити екологію в Україні” (0,54), “змінити соціальну та економічну ситуацію в країні” (0,54). Аналіз кореляційних зв'язків дає підстави для висновку, що вже у молодшому шкільному віці в дитини починає формуватися соціальна складова самосвідомості. Дитина цього віку починає аналізувати процеси, що відбуваються у суспільстві, як член цього суспільства.

Крім того, за результатами нашого дослідження, дитина молодшого шкільного віку включена в систему цінностей, характерну для дорослого світу (чинник “низька/висока сумнінність” у Кеттела). Позитивну кореляцію з даним чинником мають такі теми, що були висвітлені в нарративних розповідях дітей: “пишаюся, що проживаю у Києві” (0,46), “пишаюся своїм класом” (0,69), “віра в Бога” (0,68). Зрозуміло, що в цьому віці долучення до системи цінностей залежить від оточення дитини. Однак, на наш погляд, якщо молодший школяр у своїй розповіді висвітлює саме ці теми, можна припустити, що певні цінності набувають особистісного значення, включаються в систему Я-концепції. Нам видається також доцільним зупинитися на темі “віра в Бога”. Цікаво, що ця тема розкривається в контексті, що дитина не бажає щось кардинально змінювати у своєму житті, що хороші вчинки, думки людини приведуть до хорошого життя, а за негативні рано чи

пізно доведеться розплачуватися. Однак таке ставлення до життєвої ситуації ніякою мірою не варто сприймати як фатальне. Найімовірніше, ідеться про початок формування внутрішніх моральних принципів на основі включення в систему цінностей значимих дорослих і власне прийняття даної ціннісної системи.

Нас також зацікавили кореляційні зв'язки, що були встановлені з чинником “пишаюся, що допомагаю рідним”. Позитивно корелюють з даним чинником такі: “пишаюся дідусем чи бабусею” (0,60), “змінити стосунки з братом чи сестрою” (0,40), “змінити ставлення до себе батьків” (0,46), “змінити успіхи в навчанні” (0,47), “кількість речень, що розкривають тему, чим я пишаюсь” (0,41), “кількість речень, що розкривають тему, що б я хотів змінити” (0,42). На нашу думку, на основі встановлених кореляційних зв'язків можна зробити висновок, що в даному випадку тема “пишаюся, що допомагаю рідним” є для дитини своєрідним захисним механізмом. Звернімо увагу на те, що в даному випадку з членів сім'ї позитивна оцінка дається лише дідусеві та бабусі і простежується прагнення змінити стосунки з іншими членами сім'ї, а також поліпшити успішність у навчанні. Можна припустити, що у визначальних соціальних сферах “сім'я” та “школа” дитина почуває себе не досить комфортно.

Щоб підтвердити своє припущення, ми проаналізували кореляційні зв'язки, що були встановлені з показником “пишаюся дідусем чи бабусею”. Позитивну кореляцію мали такі змінні: “пишаюся досягненнями брата чи сестри” (0,59), “пишаюсь, що допомагаю рідним” (0,60), “змінити ставлення до себе батьків” (0,51), “змінити успіхи в навчанні” (0,62), “змінити – мати більше друзів” (0,41). Негативну кореляцію було встановлено з показником “низький/високий рівень інтелекту” за Кеттелом (-0,46). Встановлені зв'язки емпірично підтверджують перше сприйняття дитячих текстів, а саме: є розповіді, в яких дитина пишається виключно власним оточенням, при цьому, як правило, бажаючи змінити ставлення цього оточення до себе. У деяких дитячих розповідях траплялися фрази, зміст яких можна звести до тези “в собі мені нічим пишатися”. На нашу думку, це свідчить про неприйняття дитиною власної особистості, про сприйняття себе як неуспішної в системі “школа”, “друзі” та відчуття того, що її як особистість не сприймають батьки. Саме тому акцент зміщений на дідуса та бабусю як осіб, які приймають, розуміють та підтримують, а можливо, не ставлять тих цілей, яких дитина в даний проміжок часу не в змозі досягнути.

Нас зацікавило, чи пов'язано це якимось чином з тими особистісними особливостями дитини, які ми досліджували.

Виявилося, що ці показники позитивно корелюють з чинником “самовпевненість/гордовитість” за Кеттелом (“пишаюся досягненнями брата чи сестри” (0,40), “пишаюся дідусем чи бабусею” (0,46), “невідповідність темі” (0,42)). Наявність високих оцінок за даним показником може свідчити про невротичний стан чи невроз у дитини, стан депресії або пережиту психічну травму.

Отже, підтверджується наше припущення про те, що опис у тексті зовнішніх об’єктів, якими пишається дитина, є наслідком захисних механізмів, неприйняття власної особистості, неприйняття дитини значимим оточенням. Крім того, в даних текстах з’являється частина речень, іноді значна частина, яка не відповідає заданій темі. Дитина може розповідати про що завгодно: де, коли і як відпочивала, в деталях описати свою домашню тварину, розповісти про пору року і погоду тощо. Можливо, в даному випадку йдеться про певний вид “перерваного наративу”, коли, відчуваючи внутрішнє напруження, дискомфорт, досліджуваний шукає можливість перейти з теми, яка хвилює, на зовсім нейтральну. Однак це припущення потребує глибшого дослідження.

Тема “пишаюся досягненнями брата чи сестри” позитивно корелює з темою “змінити ставлення до себе батьків” (0,45), “загальна кількість речень” (0,49), “кількість речень, що розкривають тему, чим я пишаюсь” (0,53), шкалою “розслабленість/напруження” (0,41) і негативно корелює зі шкалою “рівень інтелекту” (-0,40). Аналіз встановлених кореляційних зв’язків дає змогу зробити висновок, що дитина пишається досягненнями третьої особи, перш за все переживаючи певне незадоволення ставленням до себе батьків. На нашу думку, в період молодшого шкільного віку таке ставлення зумовлено рівнем успішності дитини в навчанні. Цей висновок підтверджується негативною кореляцією з показником “рівень інтелекту”. Неможливість відповідати очікуванням батьків призводить до того, що дитина пишається не своїми досягненнями, а досягненнями значущих рідних, досить детально їх описуючи. Це також може бути причиною збудження, немотивованого неспокою або ж, навпаки, заспокоєності та млявості (можливо, як захисного механізму), про що свідчить позитивна кореляція з чинником “розслабленість/напруження”.

Ми розглянули та проаналізували, які причини можуть впливати на те, що дитина пишається кимось, окрім себе. Звернули увагу на елементи формування самосвідомості у молодшого школяра. Однак нас також цікавить, за яких умов дитина пишається власними рисами, якостями, здібностями, досягненнями, описуючи при цьому позитивні

події, які відбувалися в її житті. На наш погляд, тема наративу, яку ми задали, – “Чим я пишаюся у своєму житті і що б я хотів змінити”, розкриває, які особисті чинники можуть впливати на усвідомлення дитиною життєвих подій, які чинники призводять до неприйняття чи часткового неприйняття подій власного життя.

Цікаво, що в кожному із чотирьох класів після інструктування експериментатором виявлялося кілька дітей, які відразу зауважували, що їм нічим пишатися у своєму житті (“ще досить мало прожив”, “нічого не досяг”, “нічого не виходить”, “зовсім немає, чим пишатися”, “я невдаха”, “у мене нічого не виходить” тощо). У контексті сказаного доцільно зупинитися на можливих причинах цього явища.

Тема “не пишаюся нічим”, яка була виокремлена в розповідях дітей, позитивно корелює з чинниками “емоційна стабільність/ нестабільність” (0,46), “змінити стосунки з братом чи сестрою” (0,41), “змінити ставлення до себе батьків” (0,43). Як відомо, діти, що отримали високу оцінку за шкалою “емоційна стабільність/ нестабільність”, характеризуються як достатньо врівноважені, розсудливі; низькі показники свідчать про непостійність у взаєминах та інтересах, мінливість, ухилення від труднощів. Виходить, що таке сприйняття власного життя зумовлено або ж емоційною нестабільністю дитини, реактивністю її нервової системи, або ж, в іншому випадку, досить критичним аналізом подій, що відбуваються. Підтвердженням нашого припущення є позитивна кореляція з показниками “змінити ставлення до себе батьків” та “змінити стосунки з братом чи сестрою”. Отже, поява в дитячих розповідях теми “нічим не пишаюся у своєму житті” зумовлена як особливостями дитини (зокрема її нервової системи та емоційною стабільністю, можливо, схильністю до аналізу подій, що відбуваються), так і зовнішніми чинниками (стосунками в сім’ї).

І, нарешті, зупинимося на тих чинниках, за яких дитина пишається власне собою і розкриває це в тексті. Тема “пишаюся особистими рисами” позитивно корелює з чинниками “пишаюся своїми здібностями” (0,41), “змінити – мати більше друзів” (0,59), “змінити свій стан здоров’я” (0,41) та шкалою “твердість/м’якосердність” (0,47). Зауважимо, що високі показники за цією шкалою свідчать про витонченість, романтичність, багату уяву, низькі – про твердість, суворість, мужність. Однак дослідники, що працювали за цим тестом, стверджують, що особистісні риси, які корелюють за даною шкалою, мають прояви за умови зніженого виховання типу гіперопіки. Можливо, бажання дитини змінити стан здоров’я є наслідком саме такого типу виховання. Звернімо увагу й на

те, що тема “пишаюсь особистими рисами” корелює з темою “пишаюся своїми здібностями”. Отож можна зробити висновок, що прийняття власної особистості в молодшому шкільному віці найтісніше пов’язане з успішністю дитини в певному роді діяльності, найчастіше в навчанні. За умови усвідомлення власної успішності в діяльності дитина приймає власну особистість навіть тоді, коли недостатньо комфортно почувається серед однолітків (має небагато друзів або ж не має їх зовсім).

Аналіз наступних кореляційних зв’язків багато в чому підтверджує нашу думку. Тема “пишаюся своїми здібностями” позитивно корелює з “пишаюсь особистими рисами” (0,41), “пишаюся своїми знаннями” (0,46), “змінити власні здібності” (0,47), “змінити – мати більше друзів” (0,49). Отже, можливість позитивно оцінити себе, своє життя у дітей молодшого шкільного віку з’являється насамперед за умови успішності в навчальній діяльності. Поряд із цим виникає прагнення до самовдосконалення (змінити власні здібності).

Нам видалося доцільним зупинитися також на аналізі кореляційних зв’язків з темою “пишаюся своєю зовнішністю”. Ця тема позитивно корелює з “невідповідністю розповіді заданій темі” (0,53), небажанням дитини щось змінювати: “нічого не хочу змінювати” (0,51), бажанням “змінити ставлення до себе батьків” (0,41) “загальною кількістю речень” (0,60) та негативно корелює зі шкалою “врівноваженість/збудливість” (-0,60). Встановлені кореляційні зв’язки приводять до висновку, що тема “пишаюся своєю зовнішністю” може з’являтися в розповідях за умови невизначеності у ставленні до себе та подій власного життя. Адже, з одного боку, дитина нічого не хоче змінювати у своєму житті, з другого – бажає змінити ставлення до себе батьків. Крім того, ці розповіді часто не відповідають заданій темі, однак досить поширені. Можливо, велика кількість речень у тексті, який не завжди відповідає темі, є одним із захисних механізмів, що формуються у дитини.

Є ще дві теми, які розкривалися в дитячих наративах і на яких нам би хотілося зупинитися – “пишаюся матеріальним забезпеченням” та “пишаюся своїми досягненнями в комп’ютерних іграх”.

Чинник “пишаюся матеріальним забезпеченням” позитивно корелює зі шкалами “боязкість/сміливість” (0,49), “заклопотаність/легковажність” (0,47) та чинником “пишаюся своїми батьками” (0,44). Шкала “боязкість/сміливість” є компонентом екстраверсії-інтраверсії дитини. Високі оцінки за цією шкалою свідчать про те, що дитина легко і сміливо вступає у контакт. Низькі показники характерні для дітей, що відчувають незручність та невпевненість у спілкуванні,

уникають його. Припускаємо, що діти, яким властиві перераховані риси, іноді схильні більше уваги звертати на матеріальне забезпечення сім'ї ("мої батьки багато заробляють", "є нова машина", "є квартира", будь-яка побутова техніка, що описується в деталях, найновіші мобільні телефони тощо). Зауважимо, що в нашому дослідженні високих показників за даною шкалою не спостерігалось. Отже, на матеріальне забезпечення сім'ї більше уваги звертають діти, які досить невпевнено почувають себе в ситуації спілкування.

Аналізуючи прояв показника "заклопотаність/легковажність", ще раз звернемо увагу на те, що діти з високим показником за цією шкалою виховуються в міцних стійких родинах, низький показник з'являється у дітей із неповних, конфліктних або нестійких сімей. У першому випадку можна припустити, що матеріальне забезпечення є однією з цінностей сім'ї, у другому – що, звертаючи увагу на матеріальне забезпечення, дитина своєрідно компенсує дисгармонійні стосунки в сім'ї. Крім того, у випадку високого матеріального забезпечення сім'ї дитина пишається своїми батьками.

Тема "пишаюся своїми досягненнями в комп'ютерних іграх" негативно корелює зі шкалою "низька/висока сумлінність" (-0,49). Якщо врахувати, що оцінка за цією шкалою характеризує долученість дитини до системи цінностей дорослих, що в період дитинства залежить насамперед від шкільного оточення, то можна припустити, що втеча у світ комп'ютерних ігор пов'язана з тим, що дитина некомфортно почуває себе у шкільному світі (у стосунках з учителями, однокласниками). Унаслідок цього система цінностей дорослих не є для неї значимою. Вона знаходить для себе іншу систему цінностей, у площині яких може почувати себе успішною.

Наостанку наведемо відсоткове співвідношення тем, які розкриваються у дитячих наративах щодо того, **чим пишається дитина у своєму житті**.

Зовнішні чинники:

матеріальним забезпеченням – 20 %;
 маю домашню тварину – 36 %;
 маю друзів – 6 %;
 проживаю у Києві – 8 %;
 допомагаю рідним – 8 %.

Внутрішні чинники:

особистими рисами – 20 %;
 своїми здібностями – 40 %;
 спортивними досягненнями – 20 %;
 своїми знаннями – 8 %;
 своєю зовнішністю – 16 %;
 тим, що українець – 12 %;
 досягненнями в комп'ютерних іграх – 8 %.

Третьою особою (як правило, рідними):

- своїми батьками – 56 %;
- досягненнями брата чи сестри – 28 %;
- своїм класом – 8 %;
- дідусем чи бабусею – 12 %;
- не пишаюся нічим – 8 %.

Перш ніж розглянути другу частину дитячих наративів, а саме **“що б мені хотілося змінити у своєму житті”**, проаналізуємо частоту тем, що траплялися в другій частині дитячих розповідей.

Зовнішні обставини:

- матеріальне забезпечення – 8 %;
- екологія – 12 %;
- стосунки між батьками – 12 %;
- економічна та соціальна ситуація в країні – 8 %;
- домашні тварини – 8 %.

Особистісні чинники:

- власні риси – 32 %;
- успіхи в навчанні – 12 %;
- стан здоров'я – 8 %.

Стосунки з оточуючими:

- стосунки з братом чи сестрою – 20 %;
- ставлення до себе батьків – 16 %;
- стосунки з близькими та рідними – 12 %;
- мати більше друзів – 8 %;
- нічого не хочу змінювати – 12 %.

На наш погляд, немає потреби детально аналізувати кореляційні зв'язки, оскільки частково вони вже були описані в першій частині статті. Тому обмежимося лише загальними висновками щодо аналізу другої частини дитячих текстів.

Перш за все варто зупинитися на описаному бажанні дитини змінити ставлення до себе батьків. Дані тексти вирізняються досить великою часткою речень щодо бажання змінити щось у своєму житті. Бажання дитини поліпшити ставлення до себе батьків тісно пов'язане з бажанням змінити свої успіхи в навчанні. Дитина пишається, як правило, не собою, а третьою особою: досягненнями брата чи сестри, дідусем чи бабусею. Що ж до власної особистості, то увага звертається на свою зовнішність (“пишаюся своєю зовнішністю”) та допомогу рідним (“пишаюсь, що допомагаю рідним”). Отож знову повертаємося до висновку про те, що певна неуспішність дитини в навчанні призводить до неприйняття власної особистості, що висловлено в

бажанні змінити ставлення до себе батьків, поліпшити свою успішність та в описі досягнень інших людей. Однак завдання, обмежене певною інструкцією, примусило дитину шукати ті моменти в житті, завдяки яким вона могла б почувати себе більш успішною, а можливо, і прийнятною (“пишаюся власною зовнішністю”, “пишаюсь, що допомагаю рідним”).

Є ще один момент, який стосується сім'ї і, на наш погляд, досить вагомий: 12 % досліджуваних у своїх розповідях висловили бажання змінити стосунки між батьками. Цей чинник позитивно корелює зі шкалою “самовпевненість / гордовитість”. Кореляційний зв'язок дає змогу зробити висновок, що дитина досить глибоко переживає негаразди між батьками, що іноді може призводити до неврозу, депресії, психічної травми. Позитивна кореляція спостерігається також із показниками “пишаюся своїм класом”, “кількість речень, що розкривають тему, чим я пишаюсь”. Можна припустити, що, переживаючи дискомфорт у сім'ї, дитина намагається для себе знайти те соціальне середовище, у якому буде почувати себе комфортно. Зауважимо, що частина дітей за даних умов не висловлювала бажання щось змінювати у своєму житті, адже є Бог “і він бачить, хороші чи погані вчинки робить людина”.

Чинник, що відображає бажання змінити стосунки з братом чи сестрою, негативно корелює з показником “пишаюся своїми батьками”. Це наштовхує на думку, що батьки найчастіше не регулюють взаємини між дітьми в сім'ї або ж не звертають на це належної уваги. Або ж навпаки, перекладають провину за якісь ситуації на одну дитину. Це викликає в дитини молодшого шкільного віку не лише внутрішній опір, а й призводить до негативної оцінки власного Я і подій власного життя, що в нашому випадку виражено в темі “не пишаюся нічим”. Знову ж таки, ми повернулися до сімейної ситуації, за якої в дитини може формуватися негативна самооцінка та з'являються перші ознаки емоційно-негативного наративу.

Крім бажання дитини змінити щось у сімейній ситуації, увага також зверталася на зміни певних зовнішніх, зокрема соціальних, обставин. Так, бажання змінити екологічну ситуацію позитивно корелює з темами “змінити економічну та соціальну ситуацію в країні”, “пишаюсь, що я українець”, шкалою “боязкість/смівливість” та негативно – зі шкалою “розслабленість/напруженість”. Виявлені кореляційні зв'язки дають підстави зробити висновок, що ступінь товариськості дитини, її бажання (чи небажання) вступати у контакт впливають не лише на взаємини з ровесниками, а й на формування певної соціальної позиції дитини. До речі, досить активної соціальної

позиції. Зауважимо, що в таких дітей емоційна сфера не зумовлює певні прояви особистості.

Насамкінець зупинимося на показнику “нічого не хочу змінювати”. Позитивну кореляцію цей показник має з чинниками: “пишаюся своїм класом”, “пишаюся своїми знаннями”, “пишаюся, що маю друзів”, “пишаюся своїми батьками”, “пишаюся своєю зовнішністю”, “небажання змін, пов’язане з вірою в Бога”, “загальна кількість речень”. Негативну кореляцію було встановлено з показником “кількість речень, що розкривають тему, що я хочу змінити” та шкалою “врівноваженість/збудливість”, що виявляє тенденцію відповідати неспокоєм, збудженням, надто сильно реагувати на зовнішній подразник. Отже, небажання дитини щось змінювати у своєму житті в даному випадку, на наш погляд, пов’язано із задоволенням важливих потреб дитини: потреби у визнанні, потреби в любові та повазі, потреби у спілкуванні, успішності в навчанні як провідній діяльності в молодшому шкільному віці. Крім того, діти, які у своїх розповідях не бажали нічого змінювати, емоційно стабільні та меншою мірою, ніж однолітки, залежать від зовнішніх впливів. Зовнішні подразники не викликають у них неспокою, збудження, сильних емоційних переживань. За таких умов дитина схильна емоційно-позитивно оцінювати власну особистість та життєві події.

Висновки. Підсумовуючи результати нашого дослідження, зауважимо таке.

У разі задоволення потреби у визнанні, повазі та успішності в навчальній діяльності дитина породжує емоційно-позитивний тип нарративу. Крім того, породженню емоційно-позитивного типу нарративу сприяють такі особистісні прояви, як емоційна стабільність дитини, невираженість рис, що свідчать про схильність до маніпулювання оточуючими.

У молодшому шкільному віці починає формуватися ставлення до себе як до члена суспільства. Однією з умов формування соціальної складової самосвідомості є долучення до системи цінностей дорослого світу та прийняття цих цінностей. Як правило, такі діти сприймають і виконують загальноприйняті і суспільно схвалювані норми поведінки, вирізняються відповідальністю та сумлінністю. За наявності перелічених особистісних проявів дитина також схильна породжувати емоційно-позитивний тип нарративу.

За умови переживання дискомфорту в таких визначальних соціальних сферах, як сім’я та школа дитина молодшого шкільного віку може породжувати амбівалентний тип нарративу. Крім того, у текстах виражено бажання змінити ставлення до себе оточуючих та

схильність дитини наділяти позитивними рисами значимих інших (окрім батьків), а не себе. Разом з тим за таких умов дитина стверджує, що “їй нічим пишатися в собі”, що, на нашу думку, є показником неприйняття власного Я. Серед особистісних рис, що впливають на породження даного типу нарративу, можна виділити емоційну нестабільність дитини, переживання стану збудження, можливу наявність невротичного стану або переживання психічної травми. А проте можуть спостерігатися і стани заспокоєності, млявості, певної флегматичності.

Схильність до породження емоційно-негативного типу нарративу зумовлена як особистісними особливостями дитини (лабільність нервової системи, емоційна нестабільність, схильність відповідати неспокоєм, збудженням, надто сильно реагувати на зовнішні подразники; можливо, схильність до аналізу подій, що відбуваються), так і зовнішніми чинниками (стосунки в сім’ї, успішність дитини у школі).

Отже, здійснено спробу простежити, як впливають особистісні риси дитини на усвідомлення нею власного досвіду. Уже вкотре ми дійшли висновку, що провідну роль як у формуванні особистості дитини молодшого шкільного віку, так і у формуванні її ставлення до себе, оточуючих, подій власного життя відіграють два соціальних середовища – сім’я і школа.

Література

1. Коробко С. Робота психолога з молодшими школярами : метод. посіб. / С. Коробко, О. Коробко. – К. : Літера ЛТД, 2008. – 414 с.
2. Психологическая энциклопедия. Психология человека от рождения до смерти / [под общ. ред. А. А. Реана]. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, Издат. дом “Нева” ; М. : Олма-пресс, 2001. – 854 с.

© Шиловська О. М.